

VAKIF VE MEKÂN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ANKARA'NIN HAYIRSEVER KADINLARI NASIL ANLAMLANDIRILABİLİR?*

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ**

Öz: Ankara, bir çok medeniyete beşiklik etmiş Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden biridir. Tarihî süreç boyunca bu vafsa sahip olmasının en büyük sebebi, bu bölgede medeniyet kuran devletlerin ve toplumların Ankara'ya kattığı önemli kazanımlardır. Bu minvalde vakıf kurumunun önemli bir rolü vardır. Bugün bu kurumun özellikle Osmanlı döneminde toplumların sosyoekonomik, dinî ve kültürel yapısını büyük oranda etkilediği, şehir medeniyetine maddi ve manevi değerler kazandırdığı kabul edilen bir gerçektir. Bu değerler silsilesinden Ankara şehri de nasibini almış, vakıflar yoluyla şehir önemli ölçüde âbâd edilmiş, şehir halkının ihtiyaçları giderilmiştir. Bu bağlamda vakıf kurucularının tarihî süreç boyunca Ankara'nın gelişiminde büyük bir katkısı vardır. Bu kurucular arasında erkeklerin yanı sıra çok sayıda kadının varlığı da dikkat çekicidir. Bu makalede 1571 tarihli Ankara Evkâf Defteri'ne göre hayırsever kadınların Ankara'daki mevcut potansiyelleri ve etkinlikleri ele alınmıştır. Defterin tahlili, bazı vakıf sahibi hanımların vakıflarının Anadolu Selçuklu döneminden ve hatta Ankara'nın Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu ilk yıllardan itibaren 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettiğini, gelirlerin daha çok mescidlerin ihtiyaçlarını temin etmek üzere vakıflara aktarıldığını göstermektedir. Vakıf-mekân ilişkisine bakıldığında ise, vakıf kurucu hanımların hayır yaptıkları müesseselerin şehrin daha çok yukarı yüz olarak adlandırılan kale çevresinde, yani bugünkü Hacı Bayram Cami ve Karacabey Cami'nin çevresinde ve yukarısında yer aldıkları görülmektedir. Bu durum çok sayıda hayırsever hanımın kurduğu vakıfların eskiden beri var olduklarını, 14-15. yüzyıldan beri şehrin imar ve âbâd edilmesine ve böylece bir çok eski müessesenin ayakta kalmasına büyük katkı sağladıklarını göstermektedir.

* Bu çalışma, VEKAM (Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi) tarafından 15-16 Nisan 2019 tarihleri arasında yapılan "Köklü Miras: Hayırseverlik ve Ankara Vakıfları" adlı sempozyumda sunulan "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara'nın Hayırsever Kadınları" adlı bildirinin tekrar gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve yayımlanmamış halinden ibarettir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: eozenlu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8064-2016.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ankara, Kadın, Vakıf, Mekân, Hayırseverlik.

HOW ANKARA'S PHILANTHROPIST WOMEN CAN BE CONSIDERED IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP OF FOUNDATION AND PLACE?

Abstract: Ankara is one of the ancient settlements of Anatolia, which has been the cradle of many civilizations. The biggest reason for it to have this qualification throughout the history has been the significant contributions made to Ankara by the states and societies that have established civilizations in this region. In this regard, the foundation institution has played an important role. Today it is an accepted fact that this institution has greatly affected the socioeconomic, religious, and cultural structure of the societies and provided material and immaterial values to the city civilization, especially during the Ottoman period. From these series of values, the city of Ankara, too, has received its share, and, through foundations, the city has been significantly made prosperous and the needs of the people of the city have been satisfied. In this context, the founders of foundation have made great contribution in the development of Ankara throughout the history. Besides men, the existence of many women is remarkable, among these founders. In this article, the potential and activities of the philanthropist women in Ankara are discussed, according to the Ankara Foundation Registry dated 1571. The analysis of the registry shows that the foundations of some foundation-owner women continued from the Anatolian Seljuk period, even from the first years when Ankara joined the Ottoman State, until the second half of the 16th century, and that the income was transferred to the foundations mostly to satisfy the needs of the maşjids. And when the relationship of foundation and place is considered, it is seen that the institutions that the foundation-founding ladies gave charity to are mostly located around the castle, which is called the upper side of the city, that is, around and above today's Hacı Bayram Mosque and Karacabey Mosque. This shows that the foundations established by many philanthropist women have existed for a long period of time, and that since the 14th – 15th centuries they have contributed a lot to the development and prosperity of the city and thus to the survival of many ancient institutions.

Keywords: Ottoman State, Ankara, Woman, Foundation, Place, Philanthropy

Giriş

Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve toplumsal hayatının önemli temel taşlarından biri eski bir belleğin ve geleneğin ürünü olan vakıf kurumudur. Bu kurum, toplumsal dayanışmayı, yardımlaşmayı sağladığı gibi ülke topraklarının bir çok yerinde inşa edilmiş olan bir çok dinî-sosyal müessesenin varlıklarını devam ettirmesini ve hatta bir çoğunun günümüze kadar gelmesini de sağlamıştır. Bu kurumun etkin olarak kullanıldığı

yerlerden biri de Ankara'dır. Bu makalede 16. yüzyılın ikinci yarısında vakıf kurucusu olan Ankara'nın hayırsever kadınlarına dikkat çekilerek onların şehir ve toplum hayatına yaptıkları katkılar vakıf-mekân ilişkisi ekseninde ele alınacaktır. Bu bağlamda kullanılan temel kaynak, bugün Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 344/558 eski numara /377 yeni numara (H.979/M.1571 tarihli) ile kayıtlı bulunan ve Ankara vakıflarının ayrıntılı olarak yazıldığı Evkâf Defteri'dir⁴⁹². Bu defterde yer alan veriler, vakıf kurucular ve onların vakıfları hakkında çok detaylı bilgiler içermeyip, icmal/özet bilgileri ihtiva etmektedir. Bu sebeple sözkonusu vakıf defterinde bazı konulara özellikle de vakıfların nasıl işletildiklerine ve görevlilerine (mütevelli, câbi vs.) dair sınırlı bilgilere ulaşılmaktadır. Burada sadece sözkonusu defterden hareketle konu bütüncül bir yaklaşım gözetilerek ele alınmıştır. Çalışmanın başlangıcında Ankara'nın şehir merkezinde bulunan hayırsever kadınları ile ilgili olarak merak edilen bazı sorular vardı: Vakıf kurucusu olan kadınların sayıları, vakıf gelirlerini tahsis ettikleri dinî ve sosyal kurumlarla olan mekânsal bağlantıları, hayır yaptıkları kurumların sayısal olarak oranları ve onların vakıf kurumu içerisindeki etkinlikleri. Bu çerçevede çalışmayı daha ayrıntılı inceleyebilmek için konu, Ankara şehir merkezinde yer alan vakıflar bağlamında daraltılmış, defterde yer alan veriler, bilgisayar ortamına aktarılarak bazı sorgulamalara gidilmiştir. Bu analizlerin sonuçları çalışmanın ilerleyen safhalarında peyderpey sunulmuştur.

Ankaralı Hayırsever Kadınların Sosyal Statüleri ve Vakıf Sahibi Olma Gerekçeleri Üzerine Bir Analiz

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Osmanlı toplumunda bir geleneğin ürünü olarak kadınlar da erkekler gibi vakıf kurmuşlar, hayatın her safhasında varlıklarını hissettirmişler, sosyal, kültürel ve dinî kurumların varlıklarını idame ettirmelerinde etkili olmuşlardır⁴⁹³.

Bu bağlamda merak ettiğimiz ve sorduğumuz sorulardan biri, Ankara'nın hayırsever hanımlarının⁴⁹⁴ sayısı ve onların kimliklerine dair verilere ulaşıp ulaşılamayacağı olmuştur. Yaptığımız tespitlere göre, defterde Ankara şehrinin merkezindeki müesseselere katkıda bulunan 192 hanımın

⁴⁹² Bu defter bir yüksek lisans tezine de konu olmuştur. Bkz. İbrahim Köse, *Ankara Evkâf Defteri (1571)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998. Bu defter genel olarak literatürde daha çok 558 numara ile bilindiği için çalışmamızda da ilgili defter TD-558 şeklinde kısaltılmıştır.

⁴⁹³ Hüseyin Çınar, "Ankara'da Bir Hayırsever Sultan Melike Hatun", *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s. 71.

⁴⁹⁴ Ankara'daki Kadın vâkifeler ile ilgili başka bir çalışma için bkz. Adem Çetin, "Hurufat Defterleri'ndeki Kayıtlara Göre Ankaradaki Kadın Vâkifeler", *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s. 76-85.

adı geçmektedir. Bu tespiti yaparken defterde aynı isme sahip olan ve ayıredici bir ifadeye sahip olan vakıf kurucularının isimleri dikkate alınmış ve buna göre bir sayı tespitine gidilmiştir. Bu hanımların isimleri şu şekildedir (Bkz. Tablo 1):

Tablo 1- TD-558'e göre Ankara Şehrinde Vakıf Kurucu Kadınlar

1	Ayşe (Şerbetçi kızı)
2	Abdülkerim ve kızkarındaşı Hatice
3	Ağnisa Hatun
4	Aher Melike Hatun binti Kiçülü İsmail
5	Ayşe Bacı
6	Ayşe Hatun binti Halil Baba
7	Akındık Hatun
8	Aluca Hatun
9	Azu Hatun
10	Ayan Paşa Hatun
11	Ayni Hatun ⁴⁹⁵
12	Bacı Bula
13	Bacı Hatun
14	Bahşı Hatunu
15	Bahtiyar Hatun
16	Beyrek Hatun
17	Bingazi kızı Şah Bula
18	Bula Hatun ⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ H. Ongan'ın tespitlerine göre Süleyman kızı Aynışah adında bir hanımın Ankara Şer'iyye sicillerinde vakfiyesi bulunmaktadır. Bu hanımın evkaf defterinde bulunan aynı hanımla olma olasılığı yüksektir. Bkz. Halit Ongan, "Ankara Şer'iyye Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5 (1962), s. 215.

⁴⁹⁶ A. Kılıcı ve G. Günel'in tespitlerine göre 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başları arasında İbadullah Vakfı adında bir vakıf kurulmuştur. Bu vakfın kurucusu Hoca İbadullah oğlu Hoca Mehmed'di. Hoca Mehmed zengin bir tüccar olup, yine bir tüccar olan babası İbadullah'un vasiyeti üzerine bir vakıf kurmuştu. İbadullah Vakfının akar ve hayratlarının büyük bir kısmı Mısır'da bulunmakla beraber, bu vakfın bir şubesi de Ankara'da bulunmaktaydı. Bu hususun konumuzla ilgisine gelince; Hoca İbadullah'ın Bula Hatun adında bir kızı bulunmaktaydı ve bu hatun 1527'de Ankara'da evlatlık (zürri) bir vakıf

19	Cabi Hatun
20	Cansuz Hatun
21	Cemile Hatun
22	Cennet Hatun
23	Cihan Hatun
24	Cura Hatun
25	Cüneyd Bey kızı Zehre Hatun
26	Cüra Balı Hatun
27	Çerçi Ahmed kızı
28	Çokmar Hatun
29	Devlet Hatun
30	Diğer Ayşe
31	Dilber Hatun
32	Diraz Hatun
33	Dura Hatun
34	Durmuş kızı Şah Bula
35	Dürdane Balı Hatun
36	Dürdane Hatun
37	Düşenbe Hatun
38	Efendi Hatun
39	Ehil Hatun
40	Elif Hatun
41	Emine Hatun

kurmuştu. (Bu hususta bkz. Ali Kılıcı ve Gökçe Günel, *Bir Ankaralı Tüccarın Kentine Katkıları: İbadullah Vakfı*, VEKAM yay., Ankara 2019, s. 24-25). Burada aklımıza gelen soru ise, incelediğimiz defterde yer alan Bula Hatun ile Hoca İbadullah'ın kızı Bula Hatun'un aynı vakıf kurucusu olup olmadığıdır. Evkâf Defteri'nde Bula Hatun olarak kayıtlı olan hanımın kim olduğu ile ilgili tam olarak bir bilgi tespit edilememiştir. Bu sebeple defterde yer alan Bula Hatun ile Hoca İbadullah'ın kızı Bula Hatun'un aynı kişi olup olmadığı hususunda net olarak bir tespitte bulunamıyoruz.

42	Erzi Hatun
43	Eslem Hatun
44	Evcî Hatun
45	Eyyüb kızı
46	Ezine Hatun
47	Fadik Bula
48	Fatma Hatun
49	Fatma İmam Hatun
50	Fatun Balı (?) Hatun
51	Firdevs
52	Gülbahar Hatun
53	Güllî Hatun
54	Güllî Hatun-ı diğeri
55	Gülşah Hatun
56	Gülşah kızı
57	Gülzar Hatun ⁴⁹⁷
58	Habibe Hatun
59	Hacı Ahmed Hatunu
60	Hacı Ali kızı
61	Hacı Hatun
62	Hacı karı
63	Hacı Kasım kızı Fatma Hatun
64	Hacı kızı
65	Hacı Medine
66	Hacı Polad kızı

⁴⁹⁷ H. Ogan'ın tespitlerine göre Ankara Şer'iyye sicillerinde 1717 tarihli bir Gülzar Hatun vakfiyesi bulunmaktadır. Bu hanımın evkaf defterinde bulunan aynı hanımla olma olasılığı yüksektir. Bkz. H. Ogan, a.g.m., s. 216.

67	Hacı Tayyibe Hatun
68	Hacına Hatun
69	Hadice Hatun
70	Hafsa Hatun
71	Hamamcı Cafer kızı Usul
72	Han Bula Hatun
73	Hanife Hatun
74	Hantaş (?) Hatun
75	Hanzade Hatun
76	Hatice Hatun
77	Hatice ve Hanzade ve Şehzade ve Ede Mehmed ve Boyacı Mehmed Murad Hatunu ve Hasan Balı ve gayrihu
78	Hatun
79	Hatun Bula
80	Havva Hatun ⁴⁹⁸
81	Haymanalı Hacı Hatun
82	Haymanalı kızı
83	Haymanalı Hatun (Haymaneci Hatun/Haymani Hatun)
84	Hayran Karı
85	Hoş Hatun
86	Humar Hatun
87	Humar Paşa Hatun
88	Hundi Hatun
89	Huri Hatun
90	Hüma Şah Hatun
91	Hümayun Hatun

⁴⁹⁸ H. Ongan'ın tespitlerine göre Ankara Şer'iyye sicillerinde 1797 tarihli bir Havva Hatun vakfiyesi bulunmaktadır. Bu hanımın da evkaf defterinde bulunan aynı hanımla olma olasılığı yüksektir. Bkz. H. Ongan, a.g.m., s. 218.

92	Hüseyin ve Sagir Hatun ve Tuti Hatun ve gayrihi
93	Hüsne Hatun
94	İklim Hatun
95	İmam Hatunu
96	İnan Paşa Hatun
97	İri Paşa Hatun
98	İskender Hatun
99	İsmi Balı Hatun
100	İsmi Şah Hatun
101	Kadı Ayas nam Hatun
102	Kamir Çomlu karı
103	Kara Hasan kızı
104	Kara Misbak (?) karısı
105	Karnıyarık karısı Aişe Hatun
106	Karun Molla Hatun
107	Kassab Hamza Bey küçük kızı
108	Katun Bula
109	Kerime Hatun
110	Kirişçi karı
111	Körpe Hatun
112	Köse Mustafa kızı
113	Küçük Hatun
114	Mahbube Hatun
115	Melike Hatun (Sultan Hatun)
116	Meriç Hatun
117	Mersami Hatun
118	Mısırlı Hatun
119	Mihri Hatun

120	Minha Hatun
121	Mirsad Hatun
122	Muhsi Hatun
123	Mustafa kızı Aişe
124	Müezzın Hatunu
125	Mükrimel Hatun
126	Münevver Hatun
127	Müslime Hatun
128	Naime Hatun
129	Nasuh Hatun
130	Nefise Hatun
131	Nesimi Hatun
132	Ni'medan Kızı
133	Nurşeyh Hatun
134	Oğul Paşa nam Hatun
135	Ördek Hatun
136	Örenkuş nam Hatun
137	Padişa Hatun
138	Paşa Bula Hatun
139	Paşa Hatun
140	Pir Nebi Hatun
141	Rahime Hatun
142	Raziye Hatun
143	Rukiye Hatun
144	Rum Hatun
145	Sabiha Hatun
146	Safi Hatun
147	Safiye Hatun

148	Samade Hatun
149	Samine Hatun
150	Saryar kızı
151	Sefer Hemşire
152	Scher Hatun
153	Selcik (Selçuk) Hatun
154	Selim Şah Hatun
155	Selime Hatun
156	Selver Hatun
157	Sencer Hatun
158	Serçe Mehmed ve Hatunu
159	Server Hatun
160	Seydi Paşa Hatun
161	Seyhacı Hamza kızı Fatma
162	Sitti binti Cafer
163	Sitti Hatun
164	Sultan Balı Hatun
165	Sultan kızı
166	Sultan Paşa Hatun
167	Şah Ana Hatun
168	Şah Bula Hatun
169	Şah Dane Hatun
170	Şah Hatun
171	Şah İslim Hatun
172	Şah Paşa Hatun
173	Şah Sultan Hatun
174	Şahi Hatun
175	Şehzade Hatun

176	Şerbet Hatun
177	Şirin Hatun
178	Tahire Hatun
179	Tanrıvermiş kızı Paşa Hatun
180	Tayyibe Hatun
181	Turan Hatun
182	Turdu Hatun
183	Turna Şah Hatun
184	Tuti Hatun
185	Usul Hatun
186	Ümmi Hatun
187	Ümmi Seleme Hatun
188	Ürfiye Hatun
187	Üveys kızı Ümmi Hatun
189	Valide
190	Yörük Ali kızı
191	Zeynep Hatun
192	Ziyade Hatun

Vakıf kurucularının sosyal statülerine bakıldığında, kurucuların çoğunun bir kimsenin yakını (hanımı, kızı, kızkardeşi) olarak tanımlandığı görülür. Bu türden hanımların sayısı 32'dir. Bunlardan bazıları eşleri veya yakınları (kızkardeşi vs.) ile ortak olarak vakıf kurmuşlardır. Ahi Tura mahallesinin mescidine imamın günde bir cüz okuması şartıyla 1500 akçe vakfeden Serçe Mehmed ve hatunu bunlardan biridir⁴⁹⁹. Hacı Musa Mescidi'ne 2500 akçe vakfeden Abdülkerim ve kızkardeşi Hatice'nin de benzer bir durumu vardı⁵⁰⁰. Bu türden ortak vakıflara başka kayıtlarda da tesadüf edilmektedir⁵⁰¹. Bu hayır sahipleri arasında babasının ya da yakınının ismiyle birlikte anılan bazı kimseleri şu şekilde sıralamak yerinde olur: Kassab

⁴⁹⁹ TKGM-TD-558, v. 9a.

⁵⁰⁰ TKGM-TD-558, v. 18b.

⁵⁰¹ TKGM-TD-558, v. 3b, 23a,

Hamza Bey küçük kızı⁵⁰², Boyacı Mehmed Hatunu⁵⁰³, Kara Misbak karısı⁵⁰⁴, Karnıyarık karısı Ayşe Hatun⁵⁰⁵, Köse Mustafa kızı⁵⁰⁶, Yörük Ali kızı⁵⁰⁷, Çerçi Ahmed kızı⁵⁰⁸.

İncelediğimiz defterde ilmiye mensubu olan kimselerin yakını olan hanımların varlığı da dikkat çekicidir. Bunlardan biri, İmamın hatunu olan Fatma'dır. Fatma, imamın her gün Yasin okuması şartıyla Yakub Harrat Mescidi'ne 300 akçe vakfetmişti⁵⁰⁹. Bunun dışında İmam hatunu olarak kayıtlı olan bir hanım daha vardı ki bu hanım da Erzurum mahallesindeki Hacı Şeyhi b. Necmeddin mescidine 250 akçe vakfetmişti⁵¹⁰. Son olarak kayıtlarda geçen Müezzın hatununu da burada anmak gerekir. Müezzın Hatunu olarak kaydedilmiş olan bu hanım, Hacı Eshab mahallesinin mescidine 200 akçe vakfetmişti⁵¹¹.

İlmiye mensubu olan kimselerin hanımları dışında farklı tanımlamalarla dikkat çeken hayırsever kadınlardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Vakıf sahibinin nereli olduğuna dair işaretler içeren bazı tanımlamalar bu anlamda dikkat çekicidir. Haymanalı Hacı Hatun, Haymanalı kızı⁵¹², Mısırlı hatun⁵¹³ bunlardan bir kaçıdır.

Ankaralı kadın vakıf kurucuları ile ilgili genel bir analize geçmeden önce bu dönemde vakıf kurucusu olan kimselerin zihniyet dünyasına bir açıklık getirmek gerekir. Bu bağlamda vakıf kurucularının vakıf şartları bir ipucu verebilir mi? Bu konuya kısaca değinmek gerekir. Konuyla ilgili genel literatürde vakıfların kuruluş amaçları arasında genellikle şu hususlar sıralanır: Kıraat, dinî hizmetler, bayındırlık faaliyetleri, eğitim faaliyetleri ve hayır işleri⁵¹⁴.

Vakıf müessesesi üzerinde önemli çalışmaları olan B. Yediyıldız, vakıf kurucuların zihninde ne tür bir vakıf anlayışının mevcut olduğunu izah ederken vesikalardan istifade eder ve vesikalarda geçen dünya tasvirinin bu dönem insanının hayatında önemli bir yeri olduğuna vurgu yapar. B. Yediyıldız'ın bu husustaki bazı tespitleri şu şekildedir:

⁵⁰² TKGM-TD-558, v. 20a.

⁵⁰³ TKGM-TD-558, v. 23a.

⁵⁰⁴ TKGM-TD-558, v. 2b.

⁵⁰⁵ TKGM-TD-558, v. 7a.

⁵⁰⁶ TKGM-TD-558, v. 16b.

⁵⁰⁷ TKGM-TD-558, v. 13a.

⁵⁰⁸ TKGM-TD-558, v. 19b.

⁵⁰⁹ TKGM-TD-558, v. 12a.

⁵¹⁰ TKGM-TD-558, v. 10b.

⁵¹¹ TKGM-TD-558, v. 14b.

⁵¹² TKGM-TD-558, v. 10a, 19a.

⁵¹³ TKGM-TD-558, v. 14b.

⁵¹⁴ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK yay., Ankara 2003, s. 281.

“Bu köhne dünya hiçlik ortasında yaşamaktadır” ve tamamen geçicidir. Temeli sabit, meskeni sürekli bir yer değildir. O, asla esas hedef, hakiki gaye olamaz, çünkü “yer içerisinde bulunan her canlı fanidir” ve orada bulunan “her can ölümü tadıcıdır”. Bununla birlikte, bu alçak dünya boşuna yaratılmamıştır; o, hasadı Öbür-Dünya’da yapılacak olan, ekmeğe elverişli bir tarladır; bunun dışında herhangi bir değere lâıyk değildir. Bu verimli toprağa ekilecek tohumlar, meyvelerinin bu dünyada olduğu kadar Öbür-Dünya’da da toplanabilmesi için, asırlara dayanabilen cinsten olmalıdır, Bunlar, “hayrat” ve “hasenat” tohumlarıdır. Bu iki istilahtan bütün kamu tesislerini ve sosyal kuruluşları anlamak gerekir. Söz konusu tohumları ekmenin, hayrat ve hasenat eserlerini gerçekleştirmenin en iyi vasıtası sadakât yani sadakalardır. Her türlü sadakanın en yücesi ve en mükemmeli, hayır eserlerinin en soylusu ve en ehemmiyetlisi, vakıf-kurucularına göre, vakıftan ibarettir: vakfın menfaati sınırsız ve faydası sonsuzdur⁵¹⁵.

Yediyıldız bu tespitlerden sonra Osmanlı Devleti’nde vakıf sahiplerinin hayır işlemek suretiyle bu dünyada olduğu gibi öbür dünyada da saadete erişmek istedikleri, kıyamet günü için sevap kazanmak suretiyle bir nevi hazırlık yaptıkları böylece cennete ve Allah’a yaklaşma arzusunda oldukları motivasyonu üzerinde durarak bu durumun manevî-insanî duyguların tezahür etmesinde etkili olduğunu ifade eder. Manevî-insanî yönün dışında Yediyıldız’ın bu husustaki bir diğer tespiti ise, vakıf kurumunun psikolojik ve toplumsal yönüdür. Ona göre kişinin vefatından sonra geriye iyi bir isim bırakması, böylece isimlerini hafızalarda sürekli olarak canlı tutulması, söz konusu kurumun psikolojik yönünü, kişinin hemcinsleri arasında fark edilmesi, yüksek sınıflar arasında kendisine bir yer edinmesi ise toplumsal eğilimin bir göstergesidir. Şüphesiz ki bu kurumun maddî motivasyon yönünü de göz ardı etmemek gerekir. Kişilerin vakıf yoluyla maddi anlamda gelirlerini arttırmalarını ve gelirlerini bir anlamda garanti altına almalarını da bu motivasyon bağlamında değerlendirmek hiç de yanlış olmaz⁵¹⁶.

B. Yediyıldız’ın vakıf kurumu ile ilgili verdiği bilgilere bakılacak olursa, bahis konusu gerekçelerle Ankara’nın hayırsever hanımlarının vakıf kurduklarını söylemek hiç de yanlış olmaz. Nitekim vakıf kurucularının vakıf şartları içerisinde zikrettikleri bazı ifadeler bu anlamda önemli mesajlar içermektedir. Meselâ vakıfların kuruluş amaçları içerisinde en çok görülen şartlardan biri, Kur’ân-ı Kerim okutulmasıdır. Özellikle vakıf kurucusunun veya yakınlarının ruhu için vakfın gelirine göre belli bir süre, günde bir, iki günde bir, haftada veya on beş günde bir cüz, yılda bir hatim okutulması gibi şartları ve buna bir meblağ tahsis edilmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Buna göre genellikle bir cüz için takdir edilen ücret, bir akçeydi. Kıraat için daha çok vâkıfın yakınlarından bu işi

⁵¹⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK yay., Ankara 2003, s.11-12.

⁵¹⁶ B. Yediyıldız, a.g.e., s.13-14.

yapabilecek bir kişi ileri sürüldüğü gibi bir caminin imam veya müezzine, hatta medrese hocaları ve talebelerine de benzer şekilde kıraat şart olarak koşulmaktaydı. Burada amaç, Kur'an okutulması olarak görünmekle birlikte aslında asıl niyet, vakfın kurucusu tarafından ilgili kişilere bir ücret veya ilave bir gelir sağlamaktı⁵¹⁷. Bu bağlamda Ankara şehir merkezindeki 24 vakıf kurucusunun vakıf şartının "*imam yevmi bir cüz okuya*", 11 vakıf kurucusunun "*imam yılda bir hatm okuya*" ve "*düşenbe ve şenbe günü imam bir cüz okuya*", 10 kişinin "*imam dua eyleye*" şartını ileri sürdüğü görülür. Bu ifadeler söz konusu hanımların vakıflarını daha çok dini-manevî gerekçelerle kurmuş olabilecekleri yönünde fikir verirken yukarıda vurguladığımız başka gerekçeleri de akla getirmektedir. Yani bir hanım yaptığı hayırseverliği ile insanlığa, topluma hizmet ederek bu vesile ile "hayırseverlik" vasfını kazanıp öbür dünyasına kazanım sağlarken aynı zamanda geriye adını bırakmak veya hemcinsleri arasında fark edilmek istemiş olamaz mı? Birazdan bu konuya tekrar döneceğiz.

Zaman zaman vakıf kurucularının vakıf şartları arasında dile getirdikleri dua isteklerinin sadece vakıf yapılan müessesesinin imamı, müezzini gibi dini görevliler tarafından yerine getirilip getirilmediğini de burada sorgulamak gerekir. B. Yediyıldız bu duruma da farklı bir açıdan yaklaşır. Ona göre, ulemâ, tekke şeyhleri ve du'â-okuyuculardan oluşan baskı grupları kendileri lehine zengin zümreler üzerinde baskı grupları oluşturmaktaydılar, özellikle şeyhlerin tesiri altında bir çok kişi tek bir tekke uğruna vakıflar kurabiliyorlardı. Bu gruplar içerisinde özellikle du'âgû denen dua okuyucular bir kamu hizmetinde buldukları için değil, vâkıfların bazı arzularının gerçekleşmesi niyetiyle Allah'a dua ettiklerinden dolayı vakıf gelirlerinden ücret almaktaydılar⁵¹⁸. İncelediğimiz kayıtlarda du'âgûların olmadığını, daha çok imam ve müezzinlerin vâkıfların şartlarını yerine getirmekle mükellef tutulduklarını söylemek gerekir.

Araştırmanın başlangıcında merak ettiğimiz diğer bir konu, Ankara'da bulunan kadın vakıf kurucuları arasında geçen bir hanımın en fazla kaç tane kuruma hayır yapmış olabileceğiydi. Bu konuya dair aşağıda sunduğumuz tablonun birtakım anlamlar yüklü olduğunu söylemek gerekir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2- TD-558'e Göre Farklı Müesseselere En Fazla Gelir Aktaran Ankara'nın Kadın Vakıf Kurucuları

⁵¹⁷ T. Özcan, a.g.e., s. 281.

⁵¹⁸ B. Yediyıldız, a.g.e., s. 79.

Vakıf Sahibi	Aktarılan Meblağ	Hayır Yapılan Müessese
Ayşe Hatun binti Halil Baba (12)	500	Mescid-i Buriyacılar
	200	Mescid-i Mahalle-i Yusuf Habbaz
	1000	Mescid-i Mahalle-i Balaban
	300	Mescid-i Melike Hatun
	300	Mescid-i Hacı Şeyhi bin Necmeddin
	500	Mescid-i Tiflisî
	700	Mescid-i Mahalle-i Hacı Eshab
	400	Mescid-i Hocendi
	500	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	200	Mescid-i Serrac Sinan
	500	Mescid-i Hacı Haydar
	2000	Mescid-i Mahalle-i Bademlü
Bacı Hatun (5)	300	Mescid-i Mahalle-i Emre
	500	Mescid-i Yakub Harrat
	300	Mescid-i Mahalle-i Yakub Na'l
	280	Mahalle-i Ahi Yakub
	400	Mescid-i Mahalle-i Direklü
Fatma Hatun (10)	200	Mescid-i Mahalle-i Direklü
	800	Mescid-i Mahalle-i Bademlü
	1300	Mescid-i Hacı Sindel
	3500	Mescid-i Melike Matun
	84	Mescid-i Sabbağ Ali

	200	Mescid-i Mahalle-i Kiçülü
	700	Mescid-i Hocendi
	3000	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	300	Mescid-i Mahalle-i Öksüzce
	1800	Mescid-i Hacı Misafir
Hatice Hatun (8)	1000	Mescid-i Mahalle-i Teke Ahmed
	1500	Mescid-i Şemseddinzade
	200	Mescid-i Ali Bey
	500	Mahalle-i Hacı Eshab
	300	Mescid-i Mahalle-i Börekciyan
	200	Mescid-i Mahalle-i Öksüzce
	200	Mescid-i Mahalle-i Şeyh İzzeddin
	400	Cami-i Sultan Alaeddin
Mihriye Hatun (5)	250	Mescid-i Mahalle-i Hacı Mansur
	200	Mescid-i Mahalle-i Emre
	540	Mescid-i Yavi
	2000	Mescid-i Ali Bey
	300	Mescid-i İbn Gökçe
Selçuk Hatun (10)	200	Mescid-i Hacı Sindel
	2400	Mescid-i Şemseddinzade
	500	Mescid-i Kureyş
	200	Mescid-i Mahalle-i Bostaniyan

	200	Mescid-i Öksüzce	Mahalle-i
	3000	Mahalle-i Mevdud	Mescid-i
	2000	Mescid-i Avancıklar	Mahalle-i
	1500	Mescid-i Şemseddinzâde	
	2000	Mescid-i Mahalle-i Kiçülü	
	200	Mescid-i Yakub Harrat	
Selime Hatun (8)	1000	Mescid-i Mahalle-i Hacı Mansur	
	500	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı	
	200	Mescid-i Şemseddin	
	60	Mescid-i Melike Hatun	
	500	Mescid-i Mahalle-i Ahi Tura	
	1000	Mescid-i Mahalle-i Mukaddemzade	
	300	Mescid-i Hızır İlyas	
	800	Mescid-i Mahalle-i Bademlü	
Şah Bula Hatun (7)	1700	Mescid-i Mahalle-i Kiçülü	
	300	Mescid-i Hızır İlyas	
	200	Mescid-i Hocendi	
	1500	Mescid-i Mahalle-i Yakub Na'l	
	300	Mescid-i Mahalle-i Mervarid	
	4000	Mescid-i Buriyacılar	
	300	Mescid-i Mahalle-i Yusuf Habbaz	

Tuti Hatun (8)	200	Mescid-i Buriyacılar
	300	Mescid-i Mahalle-i Balaban
	100	Cami-i Ahi Elvan
	200	Mescid-i Teke Ahmed
	400	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	600	Mescid-i Mahalle-i Öksüzce
	200	Mescid-i Serrac sinan
	100	Mescid-i Seyf
Ümmi Hatun (7)	300	Mescid-i Mahalle-i Ahi Tura
	1000	Mescid-i Hacı Şeyhi bin Necmeddin
	2000	Mescid-i Hallac Mahmud
	300	Mescid-i Ali Bey
	300	Mescid-i Mahalle-i Ahi Hacı Murad
	840	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	500	Cami-i Sultan Alaeddin

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Ankara'nın hayırsever kadınları içerisinde birden fazla farklı müesseselere gelir aktaranlarının sayısının dikkate değer boyutlarda olduğu görülür. Bu durum dinî/manevî gerekçelerden (hayırseverlik, cennete gitme vs.) kaynaklanmış olabileceği gibi daha önce de ifade ettiğimiz üzere toplum içinde adlarını daha fazla duyurma isteği gibi toplumsal ve psikolojik nedenlerden de dolayı da olamaz mı? Nitekim hayır sahipleri içerisinde en fazla adı geçen Halil Baba'nın kızı Ayşe Hatun vakfının 12 farklı müesseseye hayır yaptığını görüyoruz. Hacı Bayram-ı Veli'nin ahfadından olan Halil Baba'nın⁵¹⁹ kızı olduğunu tahmin ettiğimiz Ayşe Hatun'un vakıf şartlarında Balaban mahallesinin mescidine aktarmış olduğu 1000 akçe için “*düşenbe ve şenbe*

⁵¹⁹ H. Ongan, a.g.m., s. 220.

*günü imam bir cüz okuya*⁵²⁰ ifadesi varken, Hacı Haydar mescidine ayrılan 500 akçe için *“imam iki hatm okuya”*⁵²¹, Bademli mescidine aktarılan 2000 akçe için ise *“imam yevmi nisf cüz okuya”*⁵²² şartı düşülmüştü. Bu durum aynı kişinin farklı müesseselere yaptığı hayır sonucunda daha fazla duaya mazhar olmasını ve dolayısıyla bu dünyada ektiği tohumu diğer dünyada biçmesi bağlamında daha fazla merhale sağlamamış mıdır ya da toplum içerisindeki konumunu, statüsünü daha bir üst seviyeye çıkarmamış mıdır? Yukarıda kısaca izah ettiğimiz bu dönemin vâkıf sahiplerinin zihniyet dünyası aslında bu sorulara biraz da cevap verir niteliktedir. Ayşe Hatun örneğini yukarıdaki tabloda yer alan diğer hanımlar için de söylemek mümkün.

Şüphesiz bu hizmetler daha önce de bahsedildiği üzere vakıf müessesesi içerisinde dinî hizmetler kapsamında değerlendirilmektedir. Hayır sahipleri tarafından vakfedilen gelir kaynaklarına bakıldığında ise büyük ölçüde müesseselere nakit paranın vakfedildiği görülür (52 vakıf). Bu arada para vakıfları meselesi tartışmalı bir konu olduğunu⁵²³ ancak yine de bu uygulamanın etkin bir şekilde Osmanlı vakıf sisteminin içerisinde yer bulunduğunu söylemek gerekir. Özellikle para vakıflarının amaçları arasında müesseselerin ihtiyaçlarının temini ön planda olduğu için imam, müezzin, hatip ve diğer cami görevlilerine doğrudan ücret tayini ya da Kur'an okutulması, tevliyet, nezaret gibi hizmetleri yürütmek suretiyle gelir temin edildiği görülmektedir. Cami, mescid gibi müesseselerin bir takım ihtiyaçlarının; temizlik, aydınlatma, hasır temini, tamir ve bakımı gibi ihtiyaçları da bu minvalde değerlendirmek gerekir⁵²⁴. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Ankara'nın kadın vakıf kurucuları cami görevlilerine Kur'an okutulması suretiyle onlara gelir temin ettikleri gibi aynı zamanda cami ve mescidlerin ihtiyaçlarının temininde de önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu bağlamda kayıtlar içerisinde daha çok cami ve mescidlerin aydınlatılmasına (sirac, şem', çıra yağı) yönelik olarak gelir tahsis edildiğini söylemek gerekir. Bu gelir kaynakları içerisinde nakit para olduğu gibi gayrimenkul ve kira gelirleri (dükkan) de bulunmaktadır⁵²⁵. Ancak bunların sayısı oldukça azdır.

Vakıf-Mekân ve Kadın İlişkisi Üzerine: Kadınlar ve Hayır Yapılan Kurumlar

Çalışmanın başlangıcında merak edilen temel sorulardan bir diğeri, Ankara'nın hayırsever kadınlarının en fazla hangi sosyal kurumlara hayır

⁵²⁰ TKGM-TD-558, v. 4a.

⁵²¹ TKGM-TD-558, v. 24a.

⁵²² TKGM-TD-558, v. 24a.

⁵²³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. B. Yediyıldız, a.g.e., s. 116-120.

⁵²⁴ T. Özcan, a.g.e., s. 282.

⁵²⁵ TD-558, v.5b, 10b.

yaptıkları ve tahsis edilen gelirin miktarının ne kadar olduğuydu. Bu bağlamda bilgisayar ortamına yüklenen veriler sorgulandığında aşağıdaki tablo elde edilmiştir (Tablo 3). Bu hususta elde ettiğimiz ilk verilere göre kadın vakıf kurucuların tahsis ettikleri meblağ, şehir merkezindeki toplam vakıf gelirlerinin %16'sını karşılamaktaydı (252.005 akçe). Erkek vakıf kurucuların vakıf gelirleri ise %84 oranındaydı (1.365.689 akçe)⁵²⁶.

Tablo 3- Ankaralı Hayırsever Kadınların Hayır Yaptıkları Müesseseler ve Miktarları⁵²⁷

Hayır Yapılan Müesseseler	Aktarılan Toplam Gelir Miktarı
Mescid-i (Mahalle-i) Buryacılar (14-15.yüzyıl)	17050
Mescid-i (Mahalle-i) Hacendî (14-15.yüzyıl)	10300
Mescid-i Mahalle-i Şeyh İzzeddin(14-15.yüzyıl)	9300
Mescid-i Mahalle-i Kuşhisar (Koçhisar)	8800
Mescid-i (Mahalle-i) Şemseddinzade	8180
Mescid-i Mahalle-i Mevdûd (Mevcud)	7700
Mescid-i (Mahalle-i) Melike Hatun (15.yüzyıl)	7160
Mescid-i Mahalle-i Kiçülü (1443)	6900
Mescid-i Hacı Şeyhi bin Necmeddin	6390
Mescid-i (Mahalle-i) Halife Bayezid (1511)	6000
Mescid-i (Mahalle-i) Yakub Harrat	5900
Câmi`-i Sultan Alaeddin, der Kal`a-i Ankara (1178)	5810
Mescid-i (Mahalle-i) Hacı Musa (1489-90)	5500

⁵²⁶ Toplam tahsis edilen gelir 1.617.694 akçedir.

⁵²⁷ Tablo 3`de yer alan müesseselerin kuruluş tarihleri ile bilgiler için bkz. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 23-24.

Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısî	5440
Mescid-i Mahalle-i Ahi Hacı Murad	5150
Mescid-i Mahalle-i Öksüzce	5100
Mescid-i Aşağıkapu, der Kal'a-i Ankara	5100
Mescid-i Mahalle-i Bademlü	5100
Mescid-i Mahalle-i Dibeke	4900
Medrese-i Melike Hatun (14-15.yüzyıl)	4831
Mescid-i Mahalle-i Ahi Tura (14-15.yüzyıl)	4830
Mescid-i Mahalle-i Dibekli	4800
Mescid-i Mahalle-i Çakırlar	4600
Mescid-i Mahalle-i Balaban (14-15.yüzyıl)	4300
Mescid-i Mahalle-i Hacı Eshâb	4200
Mescid-i Yoğundivar	4200
Mescid-i Mahalle-i Yusuf Habbaz	4150
Mescid-i Mahalle-i Yakub Na'al	4150
Mescid-i Serrac Sinan, der Ka'la-i Ankara (1288)	4100
Mescid-i Mahalle-i Börekciyan	3700
Mescid-i (Mahalle-i) Yavî	3540
Mescid-i (Mahalle-i) Ali Bey	3500
Mescid-i Mahalle-i Tulîce	3180
Mescid-i Turasan Beğ	3000
Mescid-i Hallac Mahmud (1545)	3000
Mescid-i Mahalle-i Bostaniyan	2600
Mescid-i Mahalle-i Hacı İvaz Haddad	2500
Mescid-i Hacı Haydar	2500
Mescid-i Mahalle-i Ahi Yakub (1392)	2460

Mescid-i İbn Gökçe	2400
Mescid-i Mahalle-i Mukaddemzâde (1450-51)	2300
Mescid-i Mahalle-i Avancıklar	2200
Mescid-i Mahalle-i Teke Ahmed	2000
Mescid-i Kureyş	2000
Mescid-i Mahalle-i Emre	1900
Mescid-i Mahalle-i Tiflisî	1900
Mescid-i Mahalle-i Kazuran	1900
Mescid-i Mahalle-i Panbukciyan	1800
Mescid-i Hacı Misafir	1800
Mescid-i Mahalle-i Behlül	1770
Mescid-i Mahalle-i Keyyâlin	1750
Mescid-i (Mahalle-i) Hacı Sindel	1700
Mescid-i (Mahalle-i) Şemseddin	1590
Mescid-i Mahalle-i Hacı Mansur	1550
Mescid-i Hoca Sinan	1500
Mescid-i Hızır İlyas	1280
Mescid-i Mahalle-i Rüstem Na'al (14-15.yüzyıl)	1200
Mescid-i Mahalle-i Bıçakçı	1000
Cami-i Ahi Elvan (14.yüzyıl)	880
Mescid-i Ahi Yakub (1392)	850
Mescid-i Mahalle-i Papani	800
Mescid-i Mahalle-i Mervarid	730
Mescid-i Teke Ahmed	700
Mescid-i Sabbağ Ali	684
Mescid-i Mahalle-i Hoca Paşa (13.yüzyıl)	600

Mescid-i Mahalle-i Helvayî (15.yüzyıl)	600
Mescid-i Debbağan (1445)	600

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ankaralı hayırsever kadınların hayır yaptıkları kurumlar içerisinde iki 2 cami, 1 medrese ve 69 mescit bulunmaktadır. Bu verilere göre vakıf kurucuların hayır yaptıkları kurumların başında mescitler gelmektedir. Bu mescitlerin genellikle Ankara'daki mahallelere⁵²⁸ de isim verdikleri görülür. Osmanlı'da mahallelerin bir dinî yapının ya da meslek gruplarının veya aynı inanç ve gelenek etrafında toplananların bir arada oturma istekleri sonucu ortaya çıktıkları göz önünde bulundurulduğunda çok sayıda mahallenin de ismini mescit, cami vs. gibi dinî yapılardan almasını olağan karşılamak gerekir⁵²⁹. Bu noktada kısaca 16. yüzyılda Ankara'nın şehir yerleşmelerinin durumunu izah etmekte yarar olacaktır.

Ankara'nın şehir yerleşmeleri ile vurgulanan temel husus, genelde şehrin yerleşme düzeninin kale içi yerleşmeleri ve kale çevresi yerleşmeleri olmak üzere iki grup halinde dizayn edildiği yönündedir. Ö. Ergenç'e göre, kalenin çevresi yukarı yüz, bugünkü Anafartalar caddesinin altında kalan ve Hacı Bayram camiinden Karacabey külliyesine kadar uzanan kısım ise Aşağı yüz olarak adlandırılmış ve bu isim Cumhuriyet devrine kadar da gelmiştir⁵³⁰. Yukarıdaki tabloda zikredilen yapıların bir kısmı kale içerisinde yer alırken bir kısmı da kale çevresinde bulunan yerleşimlerde bulunmaktaydı.

Mescid-mahalle ilişkileri⁵³¹ göz önünde bulundurulduğunda aklımıza gelen bir diğer soru, vakıf kurucuların hayır yaparken hayır yapacakları müesseseleri neye göre belirledikleri sorusu olmuştur. Bir diğer ifade ile vakıf kurucular ilk planda yaşam alanlarının içerisinde yer alan sosyal kurumlara mı hayır yapıyorlardı? Şimdilik bu sorulara cevap vermek zor görünüyor. Bunun sebebi bazı vakıf kurucuların eski tarihlerden itibaren varlıklarının bilinmesi bir diğeri ise ilgili dönemde yaşasalar dahi kadınların isimlerinin genellikle kaynaklarda çok fazla zikredilmemesi,

⁵²⁸ Ankara mahalleleri için ayrıca bkz. Ö. Ergenç, a.g.e., s. 29-31.; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s. 75-98.; Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 53-56.; Hülya Taş, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK yay., Ankara 2014, s. 109-116.

⁵²⁹ Özer Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s. 106.; E. Erdoğan, a.g.t., s. 49.

⁵³⁰ Ö. Ergenç, a.g.e., s. 16.; Ayrıca bkz. E. Erdoğan, a.g.t., s. 47.

⁵³¹ Mescid-mahalle ilişkisi hakkında bkz. Ömer Demirel, *Osmanlı-Vakıf İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK yay., Ankara 2000, s. 18-73.

dolayısıyla onların yaşadıkları mahallelerin tam olarak tespit edilememesidir. Ancak yine de elde edilen bazı verilere dayalı olarak şu hususlar söylenebilir: Yukarıdaki tabloya ve Ankara mahallelerinin yerleşim düzenlerine bakıldığında vakıf kurucuların en fazla hayır yaptıkları müesseselerin daha çok yukarı yüz olarak adlandırılan kale çevresinde, Koyunpazarı'nda⁵³² ve bununla birlikte aşağı yüz olarak adlandırılan bölgede, yani bugünkü Hacı Bayram Cami ve Karacabey Cami'nin çevresinde ve yukarısında yer aldıkları görülür. Bu müesseselerin önemli bir kısmı 14-15. yüzyıldan itibaren varlıkları bilinen müesseselerdir. Bu durum da hayırsever hanımların hayır yaptıkları müesseselerin şehrin en eski bilinen müesseseleri olduğu söylenebilir. İşin ilginç tarafı bu müesseselerin olduğu yerler aynı zamanda şehrin nüfus olarak en kalabalık olduğu yerleridir. Vakıf kurumunun hayırseverlik anlayışının yanı sıra meskûnlara vergi muafiyeti başta olmak üzere sağladığı avantajların nüfusu arttırmadaki rolü göz önüne alındığında⁵³³, Osmanlı şehirlerinde insan-mekân-vakıf kurumunun birbiriyle çok sıkı bir ilişkisi⁵³⁴ olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz.

Ankara'da kadın vâkıfeler gelirlerini daha çok Sultan Alaaddin Cami'ne vakfetmişlerdi (12 kişi) ki bu durum da söz konusu tespitin önemli delillerinden biridir. En fazla gelir aktarılan diğer müesseseler ise Hacendi mahallesinin mescidi (11 kişi) ile Melike Hatun mescididir (10 kişi). Melike Hatun mescidi, Ankara'nın en eski müesseselerinden biridir⁵³⁵. Ö. Ergenç'e göre, bu mescid 15. yüzyıla ait bir mescid olup⁵³⁶, Ankara'nın Kirişçiler mahallesinde bulunmaktaydı. Bu mahalle daha sonra Hatun mahallesi olarak adlandırılmıştır⁵³⁷.

Konumuz ile doğrudan ilintili olduğu için yeri gelmişken Melike Hatun'un Ankara'nın Hayırsever Kadınları içerisindeki yeri ve önemi hususuna biraz durmak gerekir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Melike Hatun, Selçuklu hanım sultanlarından biridir. Kurduğu vakfın ve aynı zamanda müesseselerin 16. yüzyılın ikinci yarısında hatta sonrasında da varlıklarını devam ettirdiklerini görüyoruz. Nitekim Melike Hatun'un adı en son Ankara'da yapılan büyük bir camiye isim olarak verilmiştir. H. Çınar'ın tespitlerine göre yaşadığı dönemde Sultan Hatun diye de bilinen Melike

⁵³² Koyunpazarı olarak adlandırılan yer, bugün Samanpazarı denilen yerden Atpazarı'na çıkan caddenin bulunduğu yerdir. Bkz. R. Özdemir, a.g.e., s. 38.

⁵³³ H. Taş, a.g.e., s.112.

⁵³⁴ Bu hususta dikkate değer bir çalışma için bkz. Mustafa Alkan, *Adana Vakıfları: İnsan-Vakıf ve Şehir*, TTK yay., Ankara 2014.

⁵³⁵ Bu hususta detaylı bilgi için bkz. H. Çınar, a.g.m., s. 70.

⁵³⁶ H. Çınar'a göre ise bu mescid muhtemelen 14. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bkz. H. Çınar, a.g.m., s.71.

⁵³⁷ Ö. Ergenç, a.g.e., s. 24-25.

Hatun, Ankara'nın Kirişçiler mahallesinde yeniden yaptırdığı mescid/cami, medrese, çeşme gibi hayratıyla zamanla buranın adının değişip Hatun ve Hatuniye (günümüzde Doğanbey mahallesi-İtfaiye Meydanı) olmasını sağlamıştır. Yine H. Çınar'a göre, hayatı ve ailesi hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmayan Melike Hatun, Ankara şer'iyeye siciline kayıtlı Eylül 1618 tarihli bir emr-i şerifte yer alan bilgiden hareketle Selçuklu hanedanına mensup bir hanımdır. Hatta bu yüzden bazı kayıtlarda kendisine Sultan Hatun da denilmektedir⁵³⁸. Nitekim incelediğimiz kayıtlarda Sultan Hatun olarak kayıtlı bir vakıf kurucusu daha vardır ki bunun Melike Sultan olması kuvvetle muhtemeldir⁵³⁹. Melike Hatun'a dair kayıtlara Ankara'nın elimizde mevcut olan ilk tahrir defteri olan 1463 tahririnde rastladığımız gibi⁵⁴⁰ 1523/1530 tahririnde⁵⁴¹ de rastlamaktayız.

Burada bir hususa açıklık getirmekte yarar vardır. Bazı vakıf kurucu hanımların Selçuklu döneminde ve hatta Ankara'nın Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu yıllardan itibaren mevcudiyetleri bilinmektedir. Bu sebeple incelediğimiz defterde yer alan tüm vakıf kurucu hanımların ilgili dönemde yaşamadığını, vakıflarının devam etmesi sebebiyle ilgili dönemde de isimlerinin geçtiğini söylemek gerekir. Nitekim 16. yüzyılın ikinci yarısında vakıf kurucuları arasında geçen Selçuk, Bula ve Bacı Hatunlar için de aynı durumun geçerli olduğunu, bu hanımların adlarının 1523 tarihli tahrir defterinde bir vakıf kaydı münasebetiyle geçtiğini söylemek gerekir. Buna göre Bağluca köyü ile ilgili bir kayıta bu köyün I. Murad (Hüdavendigâr) zamanında Kasım Çelebi oğlu Mahmud'un timarı olduğu, daha sonra yine Hüdavendigâr zamanında Kasım Çelebi'nin vakfı haline geldiği, sonraki zamanlarda ise oğlu Mahmud tarafından tasarruf edildiği, malikanesine yılda bir eşküncü verile diye kayıt düşüldüğü, ancak hali hazırda (1523 tahriri) Mahmud'un neslinden erkek kimse kalmadığı için Mahmud Çelebi'nin varislerinden kızları Selçuk, Bula ve Bacı Hatuna eşküncülü vakf olarak tahsis edildiği ifade edilmektedir. Bu kayıt, Melike Hatun kadar olmasa da söz konusu hanımların Ankara'nın eski vakıf kurucularından ve hatta ümerasından⁵⁴² kimselerin yakınları olduklarını

⁵³⁸ H. Çınar, a.g.m., s. 71-72.: Melike Hatun hakkında ayrıca bkz. Kâmil Şahin, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s.77-82.

⁵³⁹ TKGM-TD-558, v. 10b, 16b.

⁵⁴⁰ Bu hususta bkz. BOA-MAD-9, v. 29-29b, 36a.

⁵⁴¹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, *Kütahya, Kara-hisâr-ı Şâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-*, Ankara 1993, s. 364.

⁵⁴² Ankara ümerasının Ankara'nın Kentsel gelişimine yaptıkları katkılar için bkz. Ahmet Köç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümerâ Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

göstermesi bakımından dikkate değer olduklarını göstermektedir⁵⁴³. Benzer durum Mihrime Hatun için de geçerlidir. Bu hanımın 1523/1530 tahririnde kurduğu vakıf ile Ali Bey mescidine katkıda bulunduğunu görüyoruz⁵⁴⁴. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkün. Hacı Tayyibe Hatun⁵⁴⁵ ve İklim Hatun⁵⁴⁶ adlı hanımları da bu bağlamda değerlendirebiliriz.

Ankaralı kadınların Osmanlı şehir hayatının gelişmesindeki girişimci yönleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. H. Taş'ın *XVII. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmasında bu hususa dair dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. O'na göre, Cemaloğlu Hatunu olarak bilinen Fatma adlı bir hatun yaklaşık 20 yıl kadar bir süre harap durumda olan Ak Medrese Evkâfından Kaledibi Hamamı'nı 36.000 akça harcamak suretiyle tamir ettirmiş ve hamamın zabtını da kendisi devralmıştı. 17. yüzyılda Ankaralı kadınlar sadece vakıf kurumunun işleyişinde değil, sosyal ve ekonomik hayatın başka başka mecralarında hayatın doğrudan içinde aktif bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Nitekim onların özellikle tiftik geçişinin kılından elde edilen sof kumaşının üretiminde ve ticaretinde etkin oldukları bilinmektedir. Evlerinde dokudukları sof kumaşları tüccarlara veya bizzat kendileri tarafından çarşıda satan Ankaralı kadınlar üretim ve ticaretin etkin aktörlerinden biriydiler⁵⁴⁷.

Sonuç

Ankara'nın imar edilmesinde erkekler kadar kadın vakıf kurucularının da önemli bir yeri vardır. İster dinî isterse de dünyevi, hangi gerekçe ile olursa olsun vakıf sahiplerinin tahsis ettikleri gelirler, Ankara'da büyük oranda mescidlerin ihtiyaçlarını temin etmek üzere aktarılmıştır. Bu hanımlar içerisinde bazılarının Selçuklu ve Ankara'nın Osmanlı egemenliğine geçtiği ilk yıllardan itibaren vakıf sahibi oldukları döneminden itibaren var oldukları tespit edilmiştir. Bu hayırseverlerin Ankara'nın kadim müesseselerine gelir aktarması da bu durumun önemli göstergelerinden

⁵⁴³ BOA-TD-117, s. 93.; BOA-MAD-9'da da iki kız kardeş olan Selçuk ve Bacı Hatunlara atıf vardır. Ancak ilgili kayıta bu hanımların Hatip Paşa'nın kızları olduğu ifade edilmektedir. Bu durum söz konusu hanımların aynı kişiler olmadığı fikrini ortaya çıkarmaktadır. İlgili kayıtlardan bazıları şu şekildedir: “*Galaba dersinde sekiz müddlük yer Hatib kızları Bacı ve Selçuk Hatun'un mülküdür*”. BOA-MAD-9, v.40b.; “*Akköprü yanında on müddlük mikdarı yer avlağı Hatib Paşa'dan Selçuk Hatun'a 'alâ vechi'l-müntakil olmuş mülküdür*”. Bkz. BOA-MAD-9, v.40a.

⁵⁴⁴ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, s.361.

⁵⁴⁵ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, s.362.

⁵⁴⁶ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, s.369.

⁵⁴⁷ H. Taş, a.g.e., s. 181.; Ankaralı kadınların sof ticaretindeki etkinlikleri hakkında ayrıca bkz. Suraiya Faroqi, *Orta Halli Osmanlılar, 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, (Çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2009, s.127-131.

biridir. Bu vesile ile Ankara'yı imar ve âbâd eden tüm hayırseverleri hayırla yad etmek ve onlardan günümüze kalan müesseseleri korumanın vicdanen bir gönül borcudur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İstanbul, BOA, MAD-9, TD-117 (Ankara Mufassal Tahrir Defterleri)

Ankara, TKGm, TD-558 (eski no)/TD-377 (yeni no) (Ankara Evkaf Defteri)

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-, Ankara 1993.

Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

ALKAN, Mustafa, *Adana Vakıfları: İnsan-Vakıf ve Şehir*, TTK yay., Ankara 2014.

ÇETİN, Adem, Hurufat Defterleri'ndeki Kayıtlara Göre Ankaradaki Kadın Vâkıfeler, *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s. 76-85.

ÇINAR, Hüseyin, "Ankara'da Bir Hayırsever Sultan Melike Hatun", *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s.70-75.

DEMİREL, Ömer, *Osmanlı-Vakıf İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK yay., Ankara 2000.

ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

ERGENÇ, Özer, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s.85-108.

-----, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

FAROQHI, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar, 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, (Çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2009.

KILCI, Kılıcı- Gökçe GÜNEL, *Bir Ankaralı Tüccarın Kentine Katkaları: İbadullah Vakfı*, VEKAM yay., Ankara 2019,

KÖÇ, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümerâ Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

KÖSE, İbrahim, *Ankara Evkâf Defteri (1571)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

ONGAN, Halit, "Ankara Şer'îye Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5 (1962), s.213-221.

ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK yay., Ankara 2003.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998.

ŞAHİN, Kâmil, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s.77-82.

TAŞ, Hülya, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK yay., Ankara 2014.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK yay., Ankara 2003.